

RUSYA MÜSLÜMANLARININ KONGRELERİNDE KADIN SORUNU
(1905-1917)

Ahmet KANLIDERE*

ÖZET

XX. yüzyılın başında Rusya Türkleri kadınların özgürleşmesi yolunda çok hızlı denilebilecek bir gelişme göstermişlerdir. Bu süreci 1905-1917 tarihleri arasında yaptıkları kongrelerde, açık ve canlı bir şekilde görmek mümkündür. Yapılan toplantıların zabıtlarından kadınların, dinî söylemi bir yana bırakıp evrensel haklar bağlamında haklarını kazanmak yolunu tercih ettikleri ortaya çıkmaktadır. Ayrıca, kadınların bizzat bu tartışmalara katılarak statülerinin yükseltilmesi ve toplumda daha etkili konuma gelebilme mücadelesi vermeleri, örgütlenmeleri ve gelişmelerin adım adım nasıl şekillendiği ve sistemleştiği görülmektedir.

Anahtar Kelimeler

Müsa Cârullah, kadın hakları, ceditçilik, Kazan Tatarları, modernleşme, dinî reform.

“Biz üzübiz de ilik Rusya’nın bik zur kulu idik. Amma hâtınlarımız biz kulların kulu idi. İndi biz âzâd buldık, hürlik aldık. İndi alarnı da âzâd itiyk, alarga da hürlik biriyk.”

[Biz kendimiz de önceleri Rusya’nın kölesi idik. Kadınlarımız ise biz kölelerin kölesi idiler. Şimdi biz âzât olduk, artık onları da âzât edelim.]

Hâdi Atlası, 1917

İdil-Ural bölgesinde yaşayan Türkler, XIX. yüzyılın sonunda Müslüman kadınların mevcut konumunun düzeltilmesi ve statülerinin yükseltilmesi konusunda belki de İslam toplumları içinde en duyarlı olanlarıydı. Rus Ortodoks misyonerlerinin ve diğer yazarların Müslüman kadının konumunu eleştirmeleri ve onları olumsuz örnekler olarak zikretmeleri, bu

* Doç. Dr., Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.

bölgenin gençleri üzerinde uyarıcı bir etki yaptığı tahmin edilebilir. Özellikle, Ruslarla yanyana yaşayan Tatar gençleri bu baskıyı daima hissetmiş olmalıdırlar. Bu durumun ıslah çarelerini ararken, hem İslam memleketlerindeki mevcut uygulamaları ve eski değerlerin savunucusu olan ulemâyı eleştirmekte, hem de İslamiyetin başlangıcına giderek oradan olumlu bir model oluşturma çabası içindeydiler. Rusya Türklerinin kongrelerinin çoğunda ve özellikle 1917'deki büyük kongrede kadın meselesi yoğun bir şekilde tartışıldı. Söz konusu tartışmaların içeriğini çözümlenerek, bu entellektüel kaynaşma dönemine sinen fikirleri ve kadın sorununun tarihî seyrini ortaya çıkarmak mümkündür.

Kadın sorununun gündeme gelmesi Batı'daki gelişmelerden bağımsız düşünülemez. Doğu'da ve Batı'da kadınının statüsünü belirleyen güçler ve gelenekler, aşağı yukarı aynıydı. Batı'da kadın yüzyıllar boyunca erkeğe bağımlı, onun buyruğu altında ve herşeyden önce yuvaya bağlı olarak yaşadı. Toplumun tüm yapı ve kurumları erkeğe öncelik tanırken, daha aşağı bir durumu revâ gördüğü kadının etkinliğini kısıtladı. Bu durum, XVIII. yüzyıla kadar devam etti. Aydınlanma döneminden itibaren felsefî anlamda bir feminizm hareketi başladı: Evlilikte ve aşkta hak eşitliği, kadının eğitim ve siyasi hakları gibi konular işlenmeye başlandı. Kadının özgürleştirilmesi hareketinin asıl esin kaynağı ise, XIX. yüzyıldaki liberal düşüncenin yayılmasıdır. İşte İslam dünyasında kadının statüsünün yükseltilmesi sorunu ortaya çıktığında, Batı uygarlığını en iyi temsil eden öğretisi, liberalizm akımıydı. XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ekonomik alandaki hızlı değişim ve sanayinin büyüyen ihtiyaçları kadının durumunda daha derin değişikliklere yol açtı. Kadın artık kendi hayatını kendisi kazanabilecek ve bunun neticesinde toplumsal hayattaki yerini sorgulamaya başlayacaktır.¹

Rusya Müslümanları, Rus fikir hayatına yansıdığı ölçüde Batı'daki bu değişimi takip edebildiler. Öte yandan, İslam dünyasındaki gelişmelere ve

¹ Batı'da kadının durumu konusunda şu kaynaktan yararlanılmıştır: Bernard Caporal, *Kemalizm ve Kemalizm Sonrasında Türk Kadını*, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1982, 13-22. Fransa'nın Aix-en-Provence Üniversitesinde yapılmış bir doktora çalışmasının yayınlanmış hali olan bu eserde Batı'da kadının durumu konusunda güzel bir özet vardır.

ıslahatçı akımların görüşlerine de kulak verdiler. Müslüman ülkelerdeki kadın hareketlerinin teorik esasını kuran Mısırlı reformist Kâsım Emin'in (1865-1908) 1899'da yayınladığı ve İslam dünyasında büyük yankı uyandıran *Tahrîrî'l-Mer'e* [Kadının Özgürleştirilmesi] adlı kitabı yayımlandıktan kısa bir süre sonra Kazan Türkçesine çevrildi.² Mısır, Hindistan ve Rusya Müslümanları arasında bu konuda çok sayıda eser ve makale yayınlandı.³ Kur'an'ı yorumlamadaki akılcı yaklaşımın açık tesiri altında yazılan bu eserde Kâsım Emin, Müslüman kadınların kısıtlı bir halde tutulmalarını eleştirmekte, onların eğitim görme haklarını savunmakta ve tesettürde aşırı gidilmesinin olumsuz tesirleri üzerinde durmaktadır.

Kâsım Emin, kadının sosyal konumu ile toplumun gelişmişliği arasında paralellik kurar. Toplumun terakki ve medeniyet yolunda ilerlemesi ile kadının statüsünün yükselmesinin doğru orantılı olduğunu belirtir. Medenî memleketlerde kadınların konumlarının yükselmesine ve erkekler ile aralarındaki mesafenin azalmasına dikkat çeker. Bu bağlamda Amerikalı kadınların ilk sırada olmasını örnek gösterir ve onları sırasıyla, İngiliz, Alman, Fransız, Avusturya, İtalyan ve Rus kadınlarının takip ettiğini ifade eder. Kâsım Emin'in bu düşünceleri, daha sonra birçok İslam yazarının temel dayanağını oluşturdu.

---

² Bkz. Kâsım Bey Emin, *Tahrîrî'l-Mer'e yahud Kadınlarmı Esâreteden Azad İtü*, Mütercimi: Zâkir el-Kâdiri, Kazan: Örnek Matbaası, 1909. Eser Türkiye Türkçesine de çevrilmiştir. Bkz. Kâsım Emin, *Hürriyyet-i Nisvân*. Arapçadan çeviren: Zeki Magâmiz, İstanbul: Matbaa-i Hayriye ve Şürekâsı, 1329.

³ Bkz. "Kâsım Amin" ve "hidjâb" maddeleri, *Encyclopedia of Islam* (II). Dönemin meşhur ceditçilerinin biyografilerini veren *Zaman Kalındarı* Mısır'ın en tanınmış simalarından biri olan Kâsım Emin hakkında şunları yazmaktaydı: "Bunun Müslümanlar arasında şöhreti *Tahrîrî'l-Mer'e* ve *el-Mer'etü'l-Cedîde* isimli eserleri sayesinde olup, uşbu iki kitabı ile muhafazakâr İslam ulemâsını yukularından [uykularından] tamam[en] uygatmış [uyandırmış] ve üzerine her tarafın ulemâsı reddiyeler yazub meşgul olmuşlar idi. Merhum bu eserleri ile hâatunların ahvâl-i medeniye ve maişet-i ictimaiyede bik küb [birçok] hukuk ve pravaları [hakları] barlıkını [bulduğunu] şer'î ve aklî deliller ile isbat etmiş idi. Delilleri gayet kuvvetli olduğundan mutaassıp Mısır ulemâsının altmıştan artık [fazla] reddiyeleri Kâsım Emin'nin felsefesini kuvvetten tüşüre almadı." Şerefüddin Şehidullin (mürettip), "Kâsım Bey Emin", *Zaman Kalındarı* 1909, Kazan, 1909, s. 40.

Batı ve İslam dünyasındaki bu gelişmeler kısa zamanda Rusya Müslümanları arasında da etkisini gösterdi. Nitekim, Kazan Tatarları, kadınların durumlarını iyileştirme konusunda XIX. yüzyılın sonlarından itibaren önemli adımlar atmışlardı; kadınlar artık yüzleri açık, serbestçe dolaşabiliyor, okula gidebiliyor, hastane ve okullarda çalışabiliyorlardı. Kadının giderek toplumsal hayata karışmasında, Rus medeniyetinin etkisinin yanı sıra, Batı kadını imajını yaygınlaştıran basın ve kadının serbestleşmesinin İslamiyete ters düşmediğini gösteren İsmail Gaspıralı (1851-1914) gibi yenilikçi aydınların etkisi büyüktü.⁴ Gaspıralı meseleyi modern bağlamda ele alır. Kadınların haklarını ve onların milli gelişmeye yapacakları katkıları inkâr etmek, milletin terakkisi için gerekli insan kaynağının yarısını yok saymak demektir. Kadınların katılımı olmaksızın İslam toplumunun Batı toplumları seviyesine gelmesi çok güç, hatta imkansızdır. Onların hayat şartlarının yükseltilmesi ile güçlü, aktif ve aydınlık bir milli hayat arasında sıkı bir bağ vardır. Bütün bunların gerçekleştirilmesi ise kadınların eğitilmesi ve aydınlatılmasına bağlıdır.⁵

İsmail Gaspıralı'nın kızı Şefika Hanım'ın editörlüğünde çıkan ve ilk kadın dergisi olan *Âlem-i Nisvân*'la birlikte, artık kadınlar da yayın hayatına aktif bir şekilde katılmaya başladılar. 1906'da Kırım'ın Bahçesaray şehrinde çıkmaya başlayan bu dergi, sayfalarını neredeyse tamamen kadın ve aile konularına ayırmıştı. 1910 yılına kadar devam eden dergiyi, 1913'te Kazan'da çıkan *Süyüm Bike* adlı ikinci bir kadın dergisi takip etti.⁶

⁴ François Georgeon, *Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri: Yusuf Akçura (1876-1935)*, (Ankara: Yurt Yayınları, 1986), 88. Rusya Müslümanlarında kadının durumunun gelişimi hakkında derli toplu bir bilgi için bkz. Bernard Caporal, *Kemalizm ve Kemalizm Sonrasında Türk Kadını*, 37-48.

⁵ Edward Allworth (der.), *The Tatars of Crimea: Return to the Homeland*, Durham: Duke University Press, 1998, 39; Edward J. Lazzerini, "Ismail Bey Gasprinskii", *age* içinde, 23-27; Thomas Kuttner, "Russian Jadidism and the Islamic World: Ismail Gasprinskii in Cairo, 1908", *Chaiers du monde russe et soviétique*, 3-4 (1975): 390.

⁶ Bkz. Şengül Hablemitoğlu – Necip Hablemitoğlu, *Şefika Gaspıralı ve Rusya'da Türk Kadın Hareketi (1893-1920)*, Ankara: Ajans-Türk Matbaacılık Sanayii A. Ş., 1998. Bu yazarlar, *Tercüman* gazetesinin çıkışının 10. yılı münasebetiyle yapılan şenliklere, gayri resmi olarak ilk defa kadınların katılımı noktasından hareketle 1893 senesini Rusya Türkleri kadın hareketi için başlangıç tarihi olarak kabul etmektedirler.

O dönemin getirdiği siyasi zorunluluklar da kadının hayata katılmasına yardımcı oldu. Rusya Müslümanları İttifakı, seçme ve seçilme meselesi vesilesiyle, -pragmatik sebeplerle de olsa- Müslüman kadınların en azından seçme hakkına sahip olması gerektiği kararını aldı. İttifak'ın ikinci toplantısında (Petersburg, 12-23 Ocak 1906) program müzakere edilirken, genel seçim münasebetiyle, kadınların seçme ve seçilme hakkının olup olmaması meselesi ortaya çıktı.⁷ Toplantıda İslama göre kadınların da seçme ve seçilme hakları var mıdır, kadınlar haklar bakımından erkeklerle eşit midir, seçim meydanlarında kadınların da bulunması câiz midir, seçme ve seçilmede kadınların katılımlarını Müslümanların tabiatı ve kültür seviyeleri kaldırır mı gibi sorular tartışıldı. Ulemânın büyük bir kısmı konuya çekimser yaklaşıyor, bu konudaki yeni yaklaşımları tereddüt ve şüphe ile karşılıyorlardı. Nitekim, bunlar kadınların siyasete katılımlarını onaylamadılar. Yine de az sayıdaki yenilik taraftarı ulemâ ile diğer ceditçi aydınların gayretiyle, uzun tartışmalardan sonra, kadınların yalnız seçme hakları kabul edildi.⁸ Bu konuda uzlaşma sağlamak o dönemde oldukça güçtü. Ceditçi aydınlar bütün çabalarına rağmen, kadınların seçilme hakkının İslamiyetle çatışmadığı görüşünü kabul ettiremediler.

İttifak'ın üçüncü toplantısında (Nijni-Novgorod, 16-20 Ağustos 1906) yapılan program tartışmaları esnasında kadınların eşitliği meselesi tartışıldı. Eğitimci ve pedagog Abdullah Bubî (1871-1922) İslamiyete göre kadınların erkeklerle aynı haklara sahip olduğunu söylüyordu.⁹ Sonunda, erkek, kadın, din ve kavmiyet ayırımı yapılmaksızın herkesin kanun önünde eşit olduğu kabul edildi. Böylece, teorik planda da olsa, kadınların eşit haklara sahip olmaları konusunda bir adım daha atılmış oldu.

Bu tarihten sonraki on yıl içinde bu tür toplantıların yapılıp yapılmadığı bilinmemektedir. Ancak 1917'de ortaya çıkan gelişmeler, Rusya'daki

⁷ Programın 18. maddesinde şöyle bir kayıt vardı: "Hâatunların da iştirakleri mümkün olmak için intihap kanunları edep şartlarının her birini câmi' olmak lazımdır." (Mûsa Cârullah, *İslâhât Esasları*, Petrograd: Tipografiya M. A. Maksutova, 1917, 234).

⁸ Böylelikle, İttifak'ın 18. maddesine "saylav yollarının İslam şeriatine, müslümanların âdetlerine muvâfıklığı matluptur" cümlesi eklendi.

⁹ Mûsa Cârullah, *Umum Rusya Müslümanlarının Üçüncü Resmî Nedveleri*, Kazan: Matbaa-i Kerimiye, 1906, 113.

Müslüman Türk kadınının tarihinde yeni bir pencere açtı. Bu gelişmelerden ilki, 24-27 Nisan 1917'de Kazan'da yapılan Müslüman Kadınlar Kongresi (Müslimeler İsyezdi)'dir. Bu, aynı zamanda kadınların kendi aralarında oluşturdukları en güçlü örgütlenmeydi.

Toplantıya Sibirya, Türkistan, Kazakistan, İdil Boyu, Litvanya, Kafkasya ve Kırım Müslümanlarını temsilen, toplam 80 kişi katıldı. Bunlar arasında yaşlı abıstaylar*, muallimeler, uçitilnitseler, yüksek okullarda okuyan genç kızlar, bu okullardan mezun ve hayat deneyimi olan hanımlar ve işçi kadınların vekilleri vardı. Toplantıda kadınların siyasi ve sosyal hakları, aile hayatlarında yapılması gereken reformlar, kadınların kurucu meclise seçme ve seçilebilme hakları, kadınlara ait toplantılar düzenlenmesi gibi konular ele alındı. Ayrıca bu sorunları daha derinlemesine araştırmak için Moskova'da başka bir toplantının yapılması kararlaştırıldı.

Bu toplantının hemen ardından, 1-11 Mayıs 1917 tarihleri arasında 900 delegenin katıldığı Rusya Müslümanlarının en büyük kongresi yapıldı. Kadınlar, Müslimeler İsyezdi (Toplantısı)'nde aldıkları kararları bu büyük kongreye taşıdılar. Kongrenin en önemli sonuçlarından biri, ilk defa bir kadının kadı olarak seçilmesi olacaktır.¹⁰ Göze çarpan diğer bir önemli değişiklik, bu tür millî toplantılara artık kadınların da katılması ve erkek egemenliğinin bizzat onlar tarafından sorgulanmasıdır.¹¹ Nitekim, kongreye

* Abıstay: Eski müslüman dinî okullarındaki kadın öğretmen (kadın molla).

¹⁰ Türkiye'de yayınlanan Batıcı *İctihad* dergisi bu olayı, "Rusya Müslümanları bizleri fersah fersah geçip kadınlığa ait meseleleri ulemâsıyla birlikte hususi meclislerinde, umumî kurultaylarında halletmişlerdir" şeklinde veriyordu. "Oranın kadınlarından Fâtıma Hanım Kulahmedova, Moskova'da bundan yedi sene evvel [1917'de] toplanan Umumi Müslüman Kongresi'nde: 1. Müslüman kadınlar, siyasi ve umumi haklarda erkekler ile eşit olsunlar, 2. Birden fazla kadınla evli olma, insaniyet ve adalete aykırı olduğundan bu usul ortadan kaldırılsın, teklifinde bulunduğu zaman, şu iki madde 900'ü aşkın Müslüman mebusu tarafından tartışmasız kabul edilmiştir. Kongreye başkanlık eden Mûsa Cârullah Bigiyef Efendi gibi bir âlim de, ayet ve hadislerle kadınların erkeklerle Şeriat nazarında müsavî olduklarını isbat eylemişlerdir." Kaya Nuri, *İctihad* 6: 153, İstanbul (Mayıs 1923), 1369.

¹¹ Bu tartışmaların içeriği konusunda elimizde önemli bir kaynak bulunmaktadır: *Bütün Rusya Möselmanlarının 1917'nci Yılda 1-11 Mayda Meskev'de Bulgan Umumi İsyezdinin Protokolleri*, Petersburg: Emanet Şirketi Matbaası, 1917. (Türkçesi için bkz. İhsan

bu konuda sunulan üç bildiriden ikisi yüksek tahsil görmüş genç kızlara aitti. İlhâmiye Tuktarova Müslimeler İsyezdi'nin almış olduğu kararları içeren bildiriye, Fâtıma Kulahmedova ise Kadınlar Sektsiyası (Şûbesi)'nin bu toplantı için hazırladığı raporu sundular.¹²

Fâtıma Kulahmedova, kadınların İslam toplumunda gereksiz ve fazladan bir üye gibi görüldüklerini, ev içinde koca beklemeye kızların temel görevi gibi bakıldığını, eğitimden yoksun bırakıldıklarını, hatta hayat boyu yoldaş olacağı erkeğinin karşısına çıkıp razı olup olmadığını söylemeye bile hakkı olmadığını ifade etti. Türk-Tatar toplumunun içinde bulunduğu dağınıklık, haklardan mahrumiyet ve dinamizm eksikliğini kadınların bu halde bırakılmasına bağlayan Kulahmedova, erkeklerin ellerindeki gücü kaybetmemek için, kadınların çok haklı hareketlerine de karşı çıktıklarını söyledi. Kulahmedova, konuşmasının sonunda Kadınlar Şûbesi'nin daha önce aldığı kararları sundu.¹³ Kulahmedova'nın konuşmasında dikkati çeken en önemli nokta, dine dair tek bir referansın bile olmamasıydı.

Bundan sonra kürsüye çıkan tanınmış din âlimi Mûsa Cârullah (1875-1949), âyet ve hadislere dayanarak İslamiyette kadın ve erkeğin eşit olduğunu ileri sürdü. Onun raporu büyük bir ilgi gördü ve yer yer alkışlandı. Bazı noktalarda mutaassıp mollalar onun görüşlerine itiraz ettiler. Tartışmalar sırasında söz alan Kirâmetullah Ayderref adındaki bir imam, Cârullah'ın eşitlik konusunda getirdiği delilleri inandırıcı bulmuyordu. Ayderref, Kulahmedova'nın vurguladığı isteklerin ise aslında İslamiyete ters düşmediğini söyledikten sonra, kadınlara camilere girmelerine müsaade edilmesinin lüzumlu olduğunu, zira onlara da dinî ve millî vaazlar verilerek bu konularda bilinçlendirilmeleri gerektiğini ifade etti. Bu görüşleriyle

---

İlgar, (haz.), *Rusya'da Birinci Müslüman Kongresi Tutanakları*, Ankara, 1990). Bu eserin 25 sayfası (s. 332-56) kadın sorunu tartışmalarına ayrılmıştır (Bundan sonra bu eser *Protokoller* olarak geçecektir). Ayrıca bkz. Nadir Devlet, *1917 Ekim İhtilâli ve Türk-Tatar Millet Meclisi*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1998, 100-101.

¹² Üçüncü bildiri Mûsa Cârullah'ındı ve İslam açısından kadın sorunu hakkındaydı. *Protokoller*, 332-33.

¹³ *Protokoller*, 335-39.

muhtemelen, dinî söylemden uzaklaşan yüksek tahsil almış Kulahmedova gibi genç kadınları tekrar İslam dairesine çekmeyi düşünmüştü. Bundan sonra tartışmalar ilginç bir noktaya doğru akıp gitti. Onların tartışmalarından bazıları oldukça ilginçtir:

Toplantıda söz alan Ravza Sultanaliyeva Hanım'a göre, şayet kadın-erkek eşitliği sağlanır ve kadınlara hürriyet verilirse, artık kadın meselesi çözümlenmiş olacaktır. Arkasından kürsüye çıkan imam Nimetullah Timuşev ise, kadınların maruz kaldıkları haksızlık ve adaletsizlikleri ortadan kaldırmak gerektiğini söyledikten sonra, bunların sebebini erkeklerin gereğince eğitilmemiş olmalarına bağladı. Ancak o, Cârullah'ın iddia ettiğinin aksine kadın ve erkeğin bütün haklarda eşit olmasının doğru olamayacağını, zira Kur'an'da çok eşlilik, miras ve şahitlik meselelerinin varlığını hatırlattı ve ara bir formül buldu: Ona göre, İslamiyetin farklılıkları açıkça belirttiği yerler dışında kadın ve erkekler eşit olsunlar demek daha doğrudur.¹⁴

Bundan sonra söz alan Emine Muhiddinova, erkeklerin meseleye hep din açısından bakmaya çalışmalarını eleştirdi. Meseleye tarihî noktadan da bakmak gerektiğini belirtti ve o dönem için oldukça uç sayılabilecek bir yorum getirdi. Kur'an'ın bazı kaidelerinin eskidiğini, dolayısıyla bunlara tarihî şartlar içinde bakmak gerektiğini ifade ettikten sonra, Kur'an'da hırsızlık yapanın elinin kesilmesi söylenmekle birlikte, bunun artık bugün uygulanmadığını misal olarak gösterdi.¹⁵

Erkek temsilciler içinde açıkça kadın haklarını savunan ve geçmişteki uygulamalara dönük eleştiriler getirenler de vardı. Bunlardan en tanınmış ise bir molla olmakla beraber eskilik taraftarlarına açıktan cephe alan tarihçi Hâdi Atlasî'dir (1875-1940?). Yenilikçi görüşleriyle tanınan ve siyasî hareketlerde aktif rol oynayan Atlasî, Müslüman kadının diğer toplumlara kıyasla daha fazla zulüm gördüğünü ileri sürdü. Rus toplumunda da kadının sürü muâmelesini gördüğünü ve ezildiğini belirttikten sonra, "en azından onlarda kadınlar gün yüzü görmekte, bizde o da yok" dedi. Atlasî, söz-

¹⁴ *Age.*, 344-45.

¹⁵ *Age.*, 345-47.

lerini şu şekilde bitirdi: “Biz kendimiz önceleri Rusya’nın kölesi idik. Kadınlarımız ise biz kölelerin kölesi idiler. Şimdi biz âzât olduk, artık onları da âzât edelim” (alkışlar).¹⁶

Bu tartışmalardan sonra, daha önce Kazan Müslimeler İsyezdi’nde alınan üç maddelik karar oya sunuldu. Bu kararlarda İslamiyete göre kadın ve erkeğin eşit haklara sahip olduğu, kadınların siyasî ve içtimâî meselelere katılmaya hakları olduğu ve *hicâb*ın şart koşulmadığı belirtilmekteydi.¹⁷ Kararlara birçok temsilci karşı çıktı ve bunu yazılı olarak bildirdiler. Protestocuların çoğunu imam, molla, ahunt ve askerler oluşturuyordu.¹⁸ Ayrıca, Türkistanlı vekiller de çok imzalı bir dilekçe vererek, dinin kesin emirlerine aykırı buldukları bu karara katılmadıklarını, Musa Cârullah’ın bu konuda kesinlikle yanılığında olduğunu bildirdiler. Özellikle, onun “İslama göre kadınların da boşama yetkisi vardır” şeklindeki görüşlerine hiç katılmadıklarını ifade ettiler. Bundan başka, *hicâb* konusunda söylenenlerin Kur’an’daki açıkça ifade edilmiş âyetlere ters düştüğünü bildirdiler.¹⁹ Bütün bu muhalefete rağmen, kararlar oylandı ve kabul edildi.

Bütün bu tartışma ve kararlar, XX. yüzyılın başında Rusya Türklerinin düşünce dünyasındaki hızlı değişimi ve kadın sorununun tarihî seyrini çok açık ve canlı bir şekilde gözler önüne sermektedir. Yapılan toplantıların zabıtlarından kadınların –erkeklerin ısrarla sarıldıkları- dinî söylemi bir yana bırakıp evrensel haklar çerçevesinde haklarını kazanmak yolunu tercih

¹⁶ *Age.*, 349.

¹⁷ Kararlar aynen şunlardı: “1. Şeriatning hitâblarında ir bilen hâtun bir. 2. Hâtunların siyasî, içtimâî işlerge katışurga Şeriat aldında hukukları bar, şunlukdan hâtunların saylav işlerine katışuları Şeriat boyunca da tiyüşli. 3) Hâtunlarga hicâb Şeriatde yok.” *Protokoller*, 354.

¹⁸ 196 imzalı dilekçenin içinde şöyle deniliyordu: “Bu iki meselede mesuliyeti üstümüzge almaymız. Biz imamların paprafkası itibarga alunmaganlıktan meclisni taşlab çıkarga haklı bolsak da isyezdning şerefini saklav hürmetine böyle protest kılmadık, bizning karar böyle idi: ‘Şer’an çiklengen hukuklardan başka her bir içtimai ve siyasî hukukda hâtunlar erler ile bir tiziz bolsun’ hem ‘taaddüd-i zevcât hakkında sui istimal bitirülsün.’” *Protokoller*, 373-77.

¹⁹ *Age.*, 381-82.

ettikleri ortaya çıkmaktadır. Ayrıca, kadınların bizzat bu tartışmalara katılarak statülerinin yükseltilmesi ve toplumda daha etkili konuma gelebilme mücadelesi vermeleri, örgütlenmeleri ve gelişmelerin adım adım nasıl şekillendiği ve sistemleştiği görülmektedir.

“Women phenomena in the Congress of Muslims in Russia”

Abstract

The Muslims of Russia took quite a rapid steps toward the emancipation of women in the early 20th century. These developments can best be seen in the discussions of All-Russian Muslim Congresses between 1905 and 1917. The records of the 1917 Congress and other meetings show also that Muslim women who took part in these activities preferred a secular discourse in order to defend their rights in a universal context rather than seeking solutions within Islam. Besides, there were jadidist religious reformers such as Mûsa Cârullah (1875-1949) who defended women’s rights by interpreting Kor’an from a feminist point of view. He also tried to show that Islam does not contradict with the later developments in the West concerning the status of women.

Keywords:

Musa Jarullah; women’s emancipation; jadidism; the Volga Tatars; modernization; religious reform